

A NYELVMŰVELŐ

»Ki a költő? Az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet« — vallja Kosztolányi (*Nyelv és lélek*. 1971. 460).^{*} Mennyire egybevág ez Juhász Gyulának a költői hivatásról vallott meggyőződésével: »Formát keresni minden gondolatnak / És elvérezni egy fonák igén... (Formát keresni).

Másutt Kosztolányi azt mondja: úgy ismeri a szavakat, mint régi cimboráit (193). S érdemes — ellentmondásaik ellenére — csokorba szedni, mit mond még a szóról. »Minden szó szimbólum« (8). »Hipnotikus hatása van a szónak« (28). »Minden szó egy világ« (62). »A szó egy fogalom jegye, semmi több« (148). »Minden szó ereklje« (218). »A szó maga a valóság, melyet jelképez« (235). »A szó megállapodás dolga« (278).

»Arany óta leginkább Kosztolányi az az írónk, aki a nyelvnek úgy művésze, hogy amellet művelője is« — írta Deme László. Illyés Gyula 1940-ben külön kötetbe gyűjtötte Kosztolányinak a nyelvről és a nyelvművelésről írott cikkeit, tanulmányait. »Nem készült ő nyelvészeti könyv írására sem — írta Illyés az *Erős várunk, a nyelv* címmel összegyűjtött művek előszavában. — S íme, itt a mű, a legkülönb, amit eddig a magyar nyelvről magyar szépíró alkotott. Szellemes, elmélyülő; pompás felkészültséggel harcoló és hódító. De elsősorban azzal ejt meg, hogy vallomás.«

»Nem vagyok nyelvész — mondta maga Kosztolányi. — Író vagyok, aki anyagával bibelődve sokszor és szívesen eltűnődik a nyelvi jelenségekről« (89).

»Ügye volt a nyelv, mesterségének eszköze — folytatja Illyés. — Látnivaló, hogy először csak a munka pillanatnyi szüneteiben vette szemügyre, s köszörült rajta egyet, akár vésőjén az asztalos. De csakhamar fölfedezte azt a titkos viszonyt, amely az eszköz és a műve dolgozandó anyag közt van, majd azt a még rejtelmesebbet, amely az eszköz és az alkotó között van, amidőn a nyelv szinte munkatárs: segít, tanácsot ad, ötletet súg és ellenőriz.«

Megfordult-e Kosztolányi fejében, hogy e tárgyú írásait kötetbe gyűjti? Valószínű, hogy igen, hiszen a megjelent cikkeit javíttatta, csiszolt rajtuk, s gyűjtögette őket egy nagy sárga irattartóban. Címet is írt erre: *Nyelvészeti anyag*. Illyés gyűjteménye számára Kosztolányi özvegye az irattartóban fennmaradt írásokat még fölkeresettakkal egészítette ki. Kosztolányi összegyűjtött műveinek a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelenő sorozatában Réz Pál az Illyés szerkesztette *Hátrahagyott művek* két kötetét, az *Erős várunk, a nyelv* címűt és az *Abécét* egybefogta, saját kutatásaival tovább bővítette: a *Nyelv és lélek* a leggazdagabb gyűjteménye Kosztolányi nyelvről, nyelvművelésről, a vers és a próza műhelytitkairól, a fordítás és az olvasás kérdéseiről szóló írásainak. Belőle ismerhetjük a nyelv tudatos művészetét, a nyelvbölcseletét és nyelvművelőt.

* A lapszámok később is e kötetre utalnak.

Az írások időrendje Kosztolányi nézeteinek tanulságos fejlődését mutatja. Mindjárt az első megüt egy hangot, amely végigzeng az életművön. Ez az a meggyőződés, hogy a nyelv természeti jelenség. »A nyelv egymagában álló hatalmas szervezet, egy természetproduktum, melynek oly furfangos, de lényegében fölségesen egyszerű törvényei vannak, mint a természetnek« (8). »Nem is lehet a racionalizmust a természet jelenségeire alkalmazni. A nyelvre se lehet, mert az is természeti jelenség« (97). »Olyan titoknak fogom föl a nyelvet, mint a természetet, mint tulajdon életemet« (75). »Minden nyelv a természet csodájának tekinthető« (267). Meglehetően egybecsöng ez Bartóknak a népdalról alkotott véleményével: a nagy muzsikusa a népzeneét tartotta természeti jelenségnek. De még mielőtt egyoldalúsággal vádolnánk Kosztolányit, hadd idézzem a nyelvszemléletének teljességét bemutató megállapításait is: »A nyelv társadalmi termék, melynek minden szemerjét a közönség fémjelzi, hallgatólagos megegyezéssel« (147). »A nyelv közkinccs, a mai tudomány szerint társadalmi tény« (175). Nincs tehát ellentmondás: a nyelv társadalmi eredetű szervezet, amely a természeti jelenség módjára él, fejlődik, hal el. Ebből a hasonlatosságból magyarázza a nyelvművelés fontosságát: ahogy a növénytannak gyakorlata a kertészet, amely a tudomány eredményeit fölhasználva dugványoz, bújít, nyes, hogy »a kócos természetet takarosabbá tegye«, éppenúgy — mondja — »a nyelvtudománynak is van egy mellékága, a nyelvművelés, mely elsősorban nem az igazságot keresi, hanem a szépséget, s azon igyekszik, hogy sok nyelvi gyim-gyom, paréj és dudva meg ne fojtja nemes növényeinket, el ne szívja előlük az éltető nedvet. Ez a nyelvtudomány kertészeti része« (185).

Kosztolányi nyelvi érdeklődése korai: az előbb legelsőnek idézett cikke 1905-ben jelent meg a Bácskai Hírlapban. Egy évvel később a Budapesti Naplóban az eszperantóról mint »új kultúrnyelvről« cikkezik. Tanulságos ez, mert — ahogy illyés mondja — »leleplező nyitány«. Itt még üdvözlí a nemzetközi műnyelvet, hogy két évtized múltán kétségbe vonja jogosultságát. »Az eszperantó nyelv komoly és nyugodt térfoglalásából csakugyan azt kell következtetnünk, hogy rövid időn belül diadalmasan járja be az egész művelt világot, s — ki tudja? — talán egykor édesmindnyájunknak kultúrnyelvévé is lesz« (11). »Szóval a műnyelveken mindent ki lehet fejezni, amit egyáltalán nem érdemes kifejezni, és semmit se lehet kifejezni, amiért szóra nyitjuk szájunkat« (223). Ma már tudjuk, hogy mind a két álláspontja túlzás.

Nyelvművelő tevékenysége a tizes években kezdődik, a húszas években bontakozik, a harmincasokban teljeseedik ki. 1916-ban a *Nyugat*-ban veti föl először a *nyelvtisztítás* gondolatát. 1933-ban így tekint vissza nyelvművelői múltjára: »Fölszólalásomra akkoriban senki se hederített. Bennem is lassan érelődött az a gondolat, mely most megvalósult« (213). Megvalósuláson az intézményessé vált nyelvművelést, akadémiai bizottságot, folyóiratot, rokonszenvező társadalmi közvéleményt értette. De a maga útját tovább így jellemezte: »So-káig tétováztam, különösen a nyelvtisztaságot illetően. Sajnáltam regényesen csillogó, távoli égtájakat sejtető idegen szavainkat, melyekhez engem is megannyi emlék és élmény köt. Fájdalommal mondtam le róluk, egyenként. Otthagytam őket, de sóvárogva utánuk tekintettem« (213).

Kosztolányinak személy szerint nagy része volt abban, hogy megvalósult hajdani kezdeménye; a nyelvápolás ügye a korábbi közömbösséggel szemben föllendült, s írói ügyből a nyelvtudomány, sőt a köz ügye lett. 1932-ben indult meg a *Magyarosan* című nyelvművelő folyóirat. S ugyanennek az évnak a karácsonyán jelent meg *A Pesti Hírlap Nyelvőre* — Kosztolányi szerkesztésében.

Ez a ma már könyvritkaságnak számító kis gyűjtemény elsősorban szerkesztőjének nyelvi érdeklődését tükrözi. »Ez a könyv tehát mintegy a mai tudomány megállapodásának, nyelvünk törvényvének tekinthető« — mondja az előszóban névtelenül Kosztolányi, s bár ez némileg kicsit túlzás, hiszen a nyelvhelyességnek »kódexe« még egy adott történeti pillanatban sincsen, nemhogy örök érvényűen, mint e szavak sugallanak, kétségtelen, hogy a legjobb nevű nyelvészek írásaiból alapjában gyümölcsöző és hatékony nyelvszemléletet tanulhatot a »sokszázezer példányban« kiadott kézikönyv forgatója. A *Használati utasítást* is Kosztolányi írta. Szemlélete itt a korszerű nyelvtudományból táplálkozik. »Mi dönthet arról, hogy egy nyelvben mi a helyes és mi a helytelen? Néha az ösztön, néha az ízlés s néha — legtöbbször — a nyelvszokás.« »Ami tegnap szabálytalanság volt, ma szabály. A nyelv állandóan hullámzik, mozog, változik, mert él. Forradalma új igazságokat fogadtat el, melyek azelőtt képtelenségeknek látszottak. A többség akarata előtt végül meg kell hajolni.«

A könyvecskében Négyesy László a magyar nyelv sajátosságairól ad pár lapon átfogó képet; Zsirai Miklós a finnugor rokonyelvekről, Tolnai Vilmos a nyelvújításról, Nagy J. Béla a helyes és a tájnyelvi kiejtésről szól. Gombocz Zoltán *Nyelv és lélek* címmel a nyelvi jelenségek lélektani, művelődéstörténeti hátterét villanja föl, Horger Antal néhány érdekes szómagyarázatot közöl, Kertész Manó szólások és kifejezések eredetét mutatja be (»Magyar szóban magyar múlt«), Zolnai Gyula az idegen szavak magyarral való helyettesítését szorgalmazza, Horger Antal második írásában nyelvjárásainkat jellezmi, végül Lotz János külföldieknek a magyar nyelvről való vélekedéseit sorakoztatja föl.

A könyvecske nagyobb terjedelmét két szótár teszi ki. Az első: *A helyes magyarság szótára*, Balassa József összeállításában. Kosztolányi szerint: »Talpraesett, derék szavakat és kifejezéseket ajánl a rútak és idegenszerűek helyett, de megrója a hibás hibáztatásokat is, melyek az évek során hívekre találtak nemcsak a nagyközönség, hanem az írók körében is.«

A másik *A tiszta magyarság szótára*: Tolnai Vilmos az elburjánzott idegen szavak magyar megfelelőit szedte betűrendbe. »Ha valaki kételkedik abban, hogy megokolt-e az a mozgalom, melyet teljes hittel és meggyőződéssel szitunk, annak csak át kell futnia e szótár címszavait. Az olvasó majdnem mindegyikben meghitt ismerősét köszönheti. Viszont sokszor már csak alig emlékszik azokra az eredeti szavakra, melyeket kiszorítottak. E testes szótár idegen szókinccse nemzeti nyelvünk tehertétele.«

Nyelvművelésünk történetében *A Pesti Hírlap Nyelvréne*k letagadhatatlan érdemei vannak. A fölszabadulásig hasznos szerepet töltött be iz iskolai nyelvtanításban, a hírlapírásban és a közéletben egyaránt. Bár a mai nyelvművelő szakirodalom itt-ott merevnek ítéli, nem véletlen mégis, hogy a nyelvi kultúra ápolására annyian valami hasonlót hiányolnak, korszerűbb, maibb megoldásban. Az idegen szavak szótára ma már testes, önálló kötetekben lát új és új kiadásokban napvilágot, de a helyes magyarság — nem törvénykönyve, csupán — tanácsadó szótára ma is elkelve könyvespolcainkon.

*A Pesti Hírlap Nyelvréne*k ez a szerkezete is jól mutatja, hogy helytelen volna Kosztolányi nyelvművelő tevékenységét csupán az idegen szavak elleni küzdelemre, a nyelvtisztításra szűkítve látni. Noha kétségtelenül ez a leglátványosabb területe az ő nyelvi tárgyú működésének, nem egyoldalúan ebben látja a nyelvápolás teendőit. Sőt Kodály emlékezetes intelme előtt (*A magyar kiejtés romlásáról*, 1937; *Vessünk gátat kiejtésünk romlásának*, 1938)

már 1928-ban fölemeli szavát a főként a színpadon hallható idegenes hanglejtés ellen. »Nagyobb veszedelem az, mikor magát a nyelv szellemét hamisítják meg, a nyelv titkos muzsikáját, a hangsúlyt« (84). Példákat sorol föl a magyartalan hangsúly elharapózására. A színészekhez fordul: »Önök tanítják meg a közönységet nemcsak mozogni és csókolózni, hanem beszélni is. Kérem tehát, tegyék tudatossá magukban ezt a hibát, mely önkénytelenül is ránk ragad, s ezután kétszeresen ügyeljenek, hogy mindig magyarán beszéljenek. Künn az utcán és a családokban járvány dúl, hangsúlyjárvány. Ki fogunk belőle lábalni. De a színház legyen kórház, ahol meggyógyul a sínylődő nyelv, ne pedig a fertőzet új telepe és betegágya« (85—86).

Nyelvi eszménye a *világosság* volt; ez alá rendelte, ebből szűrte le a többlet, a tömörséget és az idegen szavak elleni küzdelmet. »Nyelvészeti tételei közül talán ez a legfontosabb« — írta Illés Endre is. »Az írás egyetlen ékessége a világosság« — mondja ki ezt a tételt Kosztolányi (78). S ugyanitt írja le először, hogy aztán ismétелgesse: »Tanuljuk meg, hogy az olvasót tilos — csak egy másodpercig is — bizonytalanságban hagynunk« (78). Másutt: »Az olvasót egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalanságban tartanunk« (70). »Úgy kell írni, hogy azonnal megértsék, mit akarunk mondani« (69). Idézi a mintául tekintett francia nyelv bölcs mondását: »Az, ami nem fejezhető ki világosan, nem is érdemli meg, hogy kifejezzék« (169). Illyés mondja, hogy Kosztolányi egyszer megkérdezte tőle, kitől tanult magyarul. Illyés szellemes válasza: »En jobbadán Jules Renard-tól«. Kosztolányi megértette: »a világosságról beszéltünk, a szabatos egyszerűségről, minden valamire való művész és nép legfőbb vágyáról. A magyar nyelvet ő elsősorban ezért szerette, ezért „tisztította”. Ebben különbözött a nyelvészekétől.«

A világosság egyik oszlopa a tömörség. »Az írást is akkor kell abbahagyni, mint az evést: amikor legjobban esik« — írja (171). Nincs nagyobb művészet a törlésnél, tanítja; az alkotás voltaképpen ezzel kezdődik: elhagyunk ezer millió dolgot, mert mellékesnek tartjuk őket, és kiemelünk közülük egyet, mert fontosnak tartjuk. Díjat tűzne ki azoknak, akik az értelem és érzés kára nélkül ki tudnak az eléjük tett szövegből hagyni. (Jó szerkesztői iskola volna!) Az írónak magának, tisztában van vele, fájdalmas dolog az öncsonkítás: »Amikor törölni akarsz, úgy érzed, hogy tulajdon kezedet, ujjadat kell levágnod« (172). A remekmű mértéke szerinte a rövidíthetlenség. Az *Ivan Iljics halálából*, úgy mond, egy betűt se lehet törölni.

A homálytalan, tiszta fogalmazás másik, Kosztolányi szerint nélkülözhetetlen kelléke az idegen szavak kerülése, a szép és jó magyar szó. Csak ebből a nézőpontból, tehát a nyelv világosságának jegyében érthető meg igazán Kosztolányi egyre következetesebbé váló küzdelme az idegen szavak ellen. Természetesen érzelmi alapja is volt ennek, az író egyre tudatosodó nemzeti érzése, az anyanyelv iránt folyton fokozódó szeretete. »A nyelv a tudósnek ereklye, a költőnek, írónak hangszer, a hírlapírónak fegyver« (175).

Miért lát veszedelmet az idegen szavakban? »Elsősorban elrúttítják beszédünket, írásunkat... De nemcsak szépérzékemet sérti ez. Gazdálkodásnak is cudarul rossz. Az idegen szóknak szállást adhatunk, de aztán kivernek bennünket tulajdon házunkból... Nem gazdagodást jelentenek, hanem szegényedést. Ha befogadjuk őket, akkor hasonértékű magyar szókban előbb-utóbb fogalmi hasadás támad, jelentésük bővül vagy szűkül, fölöslegessé válnak, kirekednek a forgalomból« (122). »Az idegen szók mellett elcsenevészsednek az eredetiek« (160). »A fogalmakat akkor kell megmagyarosítani, mikor átlélik hatá-

runkat, s megismerkedünk velük» (162). A *Pesti Hírlap Nyelvőr*ének szótára alapján ezt mondja: hatezer idegen szónak adtunk tantát és munkát nyelvünkben, és legalább tizenkétezer magyar szavunkat tettük földönfutóvá és munkanélkülivé (176). »Minden szavunk egy előretolt órs, mellyel elkeseredett helyzétharcot vívunk» (178). Elismeri, hogy gyakran az idegen szó nem azonosítható tökéletesen megfelelő magyarral. »Egyetlen szó sem egyenlő a másikkal» (187) — mondja, másutt pedig még hozzát teszi: »Még a rokon értelmű szavaink sem» (207). A *tubarózsa* a mi nyelvünkben szép szó, a spanyolban rút: alapja a *tuberkulózis*ról ismert *göcsös*, *göbös*, *gümös* jelentésű szó. Ezért mondja Kosztolányi: »Ismét ámulva állapítom meg, hogy mennyire fontos egy nyelvben — minden nyelvben a szó alakja, az az ezer és ezer öntudatlan, zenei kapcsolat, mely hallatára fölébred bennünk, és színt ad neki, veretet, talán sokkal inkább, mint az a tárgy, az a fogalom, melyet jelezni kíván» (111). Ezért sem azonos az idegen szó a magyarral. De csak látszólag hátránya ez nyelvünknek: »Talán helyel-közzel elveszt egy árnyalatot, de másutt kap helyette hármat» (35). »Egy szavunk nincsen, de van legalább tizenöt szavunk» (146). Aki idegen szóval fejezi ki magát, bizonygatja Kosztolányi, lemond a magyar nyelv kínálta árnyalatokról. És a nyelv művésze bő példatárral szolgál, ámulatra készítő gazdagsággal ontja a rokon értelmű, árnyalataikban mégis olyannyira különböző szavakat, melyeknek idegen megfelelője egyenruhába bújt: egyetlen szóval tudjuk csak a sokfélélt kifejezni. A francia aligha képes ezeket az árnyalatokat érzékeltetni: *tünődés*, *merengés*, *révület*, *eszmélkedés*, *rádöbbenés*, *ráocsúdás* (187). »Többnyire fontoskodás, nyegleség idegen szóval élni. Egy idegen szóra néha tíz magyar is akad, mely a kívánt fogalom finomabb árnyalatát jelzi» (76). Híres példáját, a *fantasztikus* magyartását, oly sokan idézték. A *Pesti Hírlap Nyelvőr*ének *Használati utasításából* hadd iktassam én is ide:

»Az idegen szó mellett rendszerint több magyar szó van, amely a fogalom finomabb, közelebbi árnyalatait jelzi. Aki például a *fantasztikus* magyar megfelelőjét keresi, az egész bőségszarut talál maga előtt. Ebből kell kiválogatnia azt, amelyekre éppen szüksége van. A *fantasztikus*-t nálunk mindenre alkalmazzák. Jókai *fantasztikus* költészete tehát: *fellegjáró*, de Poe Edgár költészete, mely szintén *fantasztikus*, már nem fellegjáró, hanem: *lidérces*, *kísérteties*. Hoffmann Amadé *fantasztikus* költészete: *boszorkányos*, *kísérteties*, Swift Jonatán *fantasztikus* gúnyja: *elképesztő*, *hátborzongató*, *döbbenetes*. Egy *fantasztikus* kínai szertartás: *mesebeli*. A *fantasztikus* kelet: *délihábas*, *regényes*, *regeszerű*: Hogy mi a *fantasztikus* szépség? Talán: *káprázatos*, *varázsos*, *elbűvölő*, *tündökletes*, vagy csak *csodálatos*. Az a hölgy, aki barátnője izléstelen ruháját *fantasztikus*-nak nevezi, azt gondolja, hogy ez a ruha *képtelen*, *lehetetlen*, *otromba*, *silány*, *gyatra*. Ha valaki egy váratlan, de nem kellemetlen hírre fölkiált, hogy *fantasztikus*, nyilván csak azt érzi, hogy: *hihetetlen*, vagy pestiesen szólva: *óriási*. A *fantasztikus* ravaszság tetszés szerint: *agyafűrt*, *körmönfont* vagy *csavaros* ravaszság. Egy *fantasztikus* színpadi bonyodalom esetleg: *tótágastálló*, esetleg: *badar*. A *fantasztikus* néha: *megrökönyítő* is lehet, néha: *hökkentő*, néha: *örvendetes* is. Egy *fantasztikus*an buta ember: *bődületesen* vagy *egyetlenül* buta. A pénzhány *fantasztikus*, tehát *rémítő*, sőt *rémisztő*. Amint látjuk, állítólagos szegénységünk mögött voltaképp gazdagság van.« (Vö. 63.) Ugyanennek bizonyítására a *Pesti Hírlap Nyelvőr*ében *Bőségszaru* címmel tanulságos szógarmadát közöl. Jókai száz szót sorolt föl a verekedésre, Maday Gyula a debreceni tájszólás szókincséből százhuszat a járás-kelés kifejezésére, Bánóczi József 322 szót szedett össze a magyar nyelvjárásokból a buta ember megje-

lölésére, Lehr Albert háromezret a részeg ember változataként — ezekből ad ízelítőt Kosztolányi *Nyelvőre*.

frókn nemcsak kemény hírlapi csatákat vív (Schöpflin Aladárral, Nékám Lajossal stb.) az idegen szavak kiküszöbölése végett, szót emel az újságírás, a színpad helyes magyarságáért, hanem saját életművében is gyomlálni kezd. Tanulságos, hogy még első nyelvi tárgyú írásaiban is sok az idegen szó. Később azonban nemcsak prózai írásaiból, hanem még verseiből is kitisztogatja az idegen szavakat. Ha majd elkészül verseinek már esedékes kritikai kiadása, bizonyára sok tanulsággal jár. Egyelőre Hegedűs Zoltán megfigyelésére támaszkodhatunk. Ő sorolja föl a következő példákat.

A *szegény kisgyermek panasza*inak első kiadásában a *Mély éjjeleken* kezdetű vers 6 sorában ezt olvassuk:

én vadagdbund, dalolva utazom.

Az *Ősszegyűjtött verse*iben már így szerepel:

Festéktócsádon, a lilán, a zöldön

csavargó én, dalolva utazom.

A *bús férfi panasza*iban az első kiadásban ezt találjuk:

Mi segítsen az életen,

elixír ott fönn sem terem

a bűvös Budapesten.

Az *Ősszegyűjtött verse*iben pedig ez áll:

varázsszer ott fönn sem terem...

Egy másik helyen, ugyancsak *A szegény kisgyermek panasza*iban, az *almárium* szót *üvegszekrényre* javítja. A *bús férfi panasza*iban az *aviatikus* helyett a későbbi kiadásokban már *repülőt* ír. *Ének Virág Benedekről* c. költeménye végén az eredeti *likőr* szót *égettborral* cseréli föl.

Deme László, a nyelvész szakember azt kérdi: szükség volt-e erre? Egyáltalán, a mai nyelvtudós kissé túlzónak minősíti Kosztolányi nyelvtisztító buzgalmát. »A magyar szó imádatában — mondja ugyancsak Deme — néha talán a korcsot is többre becsüli az idegennél... Bizonyos, hogy Kosztolányi lelkesedésével itt-ott túlzásokba téved. Ez nyilván érthető az ellenállásból, amely kezdeményezéseit fogadta, s melynek visszahatásaként ő olykor merevebbé vált. De ez csak szeplő nyelvművelő, nyelvtisztító tevékenységében; az építő, a gazdagító, a jobbító érdem több benne. Egyéni kezdeményezéseiből azóta a nyelvtudomány vállalta — hogy úgy mondjam: hivatalos — mozgalom lett. Akadémiai bizottság, folyóirat, a főlzabradulás után a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének nyelvművelő szolgálata is megszületett, napilapjainkban is támadtak nyelvművelő rovatok, sorozatok. Nyilvánvalóan a vajdasági nyelvművelő munka is ebből a kisugárzásból sarjadt.

»Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőleges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedül való életben csak így nyilatkozhatom meg igazán... Csak anyanyelvemen léhetek igazán én« (74).

Ebben a vallomásban nincs sovinizmus. Másutt azt mondja: »Pillanatnyi büszkeségem után tehát ismét alázat fog el, s szeretet, csodálat minden nyelv

iránt. Arra, hogy mi az értelme annak, hogy egy nép a saját nyelvét beszéli, és mi az értelme annak, hogy mi magyarul beszélünk, éppoly kevésbé lehet ésszerűen válaszolni, mint arra, hogy mi az értelme annak, hogy egyáltalán élünk. Itt valami titok kezdődik» (107). Tehát méltányolja a más nyelveket, kinek-kinek a magáét. S fölveti másik gyakorta emlegetett tételét: az élet nem ésszerű folyamat (437); ahogyan az élet egész folyamata, ahogyan véletlenül születünk, véletlenül élünk és véletlenül meghalunk, ésszerűtlen (97), éppúgy a nyelv is az: nem a logika, hanem a lélektan az alapja, mégpedig a társadalmi lélektan (109). Ezt sokszor fölhozza, nyelvszemléletének egyik alapelve. (Vö. 61.)

Befejezésül még két idézet: »A csettintő hottentottára éppoly bámulattal tekintek, mint a görögre vagy a spanyolra. Minden nyelv azonban csak a maga keretében élhet, a maga természete szerint lehet szép és tiszteletre méltó« — vallja (205). »Ez az áhitat, mely egyaránt tiszteli a nyelvek egyéniségét és egyaránt elfenzi egyéniségük elkorcsosítását vagy meghamisítását, hitem szerint sokkal közelebb van az igazi nemzetköziséghez, mint az a papirosábránd, mely a természetet tagadva úgy akarja létrehozni az emberi közösséget, hogy összezagyválja az egybe nem tartozó és egymást kizáró elemeket« (uo).

Ebben a szocialista tudomány és a szocialista politika is egyetért Kosztolányival.